

A Hoffmann-komplexus

Fordította: Ádám Péter

I.

Egyik legszembeötlőbb fenomenológiai ellentmondással az alkohol felfedezése ajándékozott meg minket; e felfedezésben méltán láthatjuk a gondolat gyógyító tevékenységének diadalát. A pálinka valójában tüzes víz. Égeti a nyelvet, és a legkisebb szikrára is lángra lobban. A választóvíz old és roncsol, de nem így a pálinka! Emez egyszersmind el is tűnik azzal, amit elemeszt. A pálinka a víz meg a tűz egyesülésének terméke. De az alkohol *közvetlenül fogyasztható* táplálék is, és azonnal szétáramoltatja melegét a mellkasban: a húsok például mind *késleltetett* energiaforrások az alkoholhoz képest. Ezért tartják az utóbbit olyan nagy becsben. Az alkohol is kis mennyiségben fejt ki hatását, és töményebb még a legínycsiklandóbb erőlevesnél is. S mint ilyen, tökéletesen megfelel minden birtoklási vágy legalapvetőbb követelményének: annak, hogy lehetőleg minél kisebb helyen elférjen a lehető legnagyobb hatóerő.

Mivel az alkohol ott lángol ámuló szemünk előtt, mivel egész testünket átmelegíti, egyszersmind az intim és az objektív tapasztalatok konvergenciájának is kétségbevonhatatlan bizonyítéka. E kettős jelenségegyüttes számos *komplexus* melegágya; ezeket a komplexusokat az objektív megismerés pszichoanalízisének kell feloldania, hogy visszatalálhassunk a tapasztalat szabadságához. Az egyik ilyen komplexus nagyon sajátos és nagyon erőteljes. Arról a komplexusról van szó, amely mintegy bezárja a

kört: amikor a láng végigfut a szesz felszínén, amikor megtörténik a tűz nagy tanúságtétele, amikor a tüzes vizet tündöklő és meleget adó lángokkal dúsítottuk, akkor felhajtjuk. Az összes létező anyag közül a pálinka áll a tűzhöz a legközelebb.

Gyermekkoromban sohasem maradt el a pálinka-égetés a nagy téli ünnepeken. Apám nagy tálba öntötte a házilag főzött törkölyt, a tál közepébe pedig jókora cukordarabokat helyezett. Alighogy a gyufa lángja hozzáért a cukordarab csúcsához, a kék láng susorogva futott végig a szesz felületén. Ilyenkor mindig anyám oltotta el az égő gyufát. A misztérium nagy pillanata volt ez, meg az ünnepé. Csupa ismerős, de sápadtságában alig-alig felismerhető arcot láttam a kerek asztal körül. Halk roppanással omlott össze a cukordarabok piramisa, és sárgás rojtok fodrozódtak a fakó lángnyelvek peremén. Ha a láng megingott, apám nagy vaskanállal megkavarta a puncsot. A kanálon valóságos lángbevonat képződött, mintha az ördög szerszáma lett volna. Ilyenkor mindig komoly döntésre kényszerültünk: ha későn oltjuk el a tüzet, túlon túl édes puncsot kapunk, ha korán, akkor kevesebb lesz benne a tűz, és a nátha ellen sem fejt ki annyira jótékony hatását. Hallottam olyan puncsról is, amely az utolsó cseppig égett. Amikor pedig egy alkalommal tűz ütött ki a likörgyárban, „a rumoshordók holmi lőporos hordók módjára robbantak fel egymás után”, bár ilyen robbanást tudomásom szerint még senki sem látott. Az eset elemzője nyilván azt kereste, van-e valamilyen objektív és általános jelentése ennek a rendkívüli eseménynek... Végül ott illatozott a puncs a poharam-

ban, melegen és ragacsosan. Ezért ha valaki, én nagyon is megértem Vigenere-t, amikor a puncsot, egy kicsit negédesen, „kedves kis kísérletnek” nevezi. Ahogyan Boerhave-et is megértem, amikor így ír: „Részemről azt szerettem a legjobban ebben az egész kísérletben, amikor a tálka pereméhez tartó gyufaszál egy szempillantás alatt az egész szeszt lángba borítja”. Igen, ez az igazi futótűz, a lét felszínén táncoló, önnön anyagával incselkedő, önnön szubsztanciájából szabaduló, önmagából kiforduló. A megzabolázott lidércfény ez, a családi körben fellángoló pokolbéli tűz. Ilyen élmények után halálunk napjáig fogunk emlékezni egy-egy ízélményre. A csillogó szem és a teli gyomor közt szinte baudelaire-i kapcsolat létesül, és ez a kapcsolat annál erősebb, minél inkább anyagi természetű. Milyen szegényes is, milyen fagyos és milyen vigasztalanul *sötét* a rendszeres puncsfogyasztónak a forró tea élménye!

Ha valakinek nem volt soha része ennek az éjféltájban vidáman fellobbanó cukros és meleg szesznek az élményében, aligha értheti meg, miért is volt akkora értéke a puncsnak a romantika idején, és akkor nincs is semmiféle diagnosztikai eszköze egyes *fantáziaszülte versek* megértésére. Hoffmann életművének például az a legjellegzetesebb vonása, hogy igen nagy szerepet játszik benne a tűz jelensége. Valójában az egész életművet áthatja a láng költészete. A *puncs-komplexus* pedig olyannyira jelen van benne, hogy szinte *Hoffmann-komplexusnak* is nevezhetnénk. A felületes olvasó, meglehet, azzal a megállapítással is beérné, hogy a puncs csak közönséges ürügye a meséknek, csak egyszerű kísérője az esti ünnepnek. Egyik legszebb történetét például – *Antónia dala* a címe – a narrátor a téli estén meséli el, „a kis kerek asztal mellett, amelyen ott lángol az agyagtálban a barátság puncsitala”. De mindez csak megnyitja a fantáziavilág kapuját, csak előkészíti a mesét, de nem tartozik szervesen a történethez. Jóllehet egyáltalán nem szokványos, hogy a tűz jegyében mondjanak el egy ilyen megható történetet, más esetekben a tűz szerves része a mesének. Phosphorus és Liliomszál szerelmei jól illusztrálják, mi is tulajdonképpen a tűz költészete (3. este), hogy mi is „a vágy, amely jótékony melegével egész lényedet előnti, és száz hegyes dárdát döf a szívedbe: mert [...] a leggyönyörűsebb boldogság, amely e beléd helyezett szikrából fakad, nem egyéb, mint a téged halálba kergető és mindig más alakban testet öltő reménytelen fájdalom. Ez a szikra maga a gondolat! – Ó, jaj, sóhajtott fel a Liliomszál panaszos hangon, miért is nem lehetek a tiéd ebben az egész

lényemet áttüzesítő vágyban?” Amikor, még ugyanabban a történetben, vége szakad a varázslatnak (ennek a varázslatnak kellene visszavezetnie Anzelm diákokat a szegény Veronikához), „már csak egyetlen spirituszláng pislákol az üst mélyén”. Máshol Lindhorst, a szalamandra ki-be jár a puncsos pohárból, a lángok pedig hol magukba rejtik, hol jelzik a hol létét. A varázsló meg a szalamandra párharcában a lángok is csatáznak egymással, és a puncsos tálból kígyók tekerőznek elő. Ezek a mesék egymással összekapcsolódva mutatják be a tébolyt meg a mámort, a józan észt meg a kéjt. De időnként csak-csak felbukkan egy jóra való nyárspolgár, hogy a megértés vágyától sarkallva megkérdezze a diáktól, „hogyan is szállhatott az az átkozott puncs így a fejünkbe, és hogyan is kapathatott rá minket annyi hóborító képtelenségre? Legalábbis ezt mondta Paulmann professzor, amikor másnap reggel benyitott a szobába, amelynek padlóját szinte teljesen elborították az összetört csuprok cserepei; a cserepek között pedig ott hevert a szerencsétlenül járt, szétfoszlott páróka a kiömlött puncs tengerében.” Így fogadtatja el a nyárspolgári racionalizmus, vagyis a magyarázatként bevallott részeg tobzódás a fantasztikus látomást, mintha a józanész és álom, szubjektív tapasztalat és objektív látomás közt kibontakozó konfliktusnak egyszerre volnának hihetőek a kiváltó okai és teljesen hihetetlenek a következményei.

Sucher *Csodás elemek E. T. A. Hoffmann* műveiben című tanulmányában még csak nem is érinti az alkohol élményét. Mindenesetre, egy helyen mellékesen megjegyzi: „Hoffmann máshol nemigen láthatott szalamandrát, mint a puncs lángjaiban”. Ebből azonban nem vonja le a számunkra adódó következtetést. Ha igaz, hogy – egyrészt – Hoffmann csakis a téli estéken lángoló puncsban látott szalamandrát, amikor a holtak szellemei visszatérnek a nagy ünnepekre, hogy megfájdítsák az élők szívét, és ha igaz, hogy – másrészt – a tűz démonjai jelentős szerepet játszanak a hoffmanni fantáziavilágban, akkor nem vitás, hogy ennek a fantáziavilágnak paradox módon a szeszláng a legfontosabb tápláló forrása, és hogy a hoffmanni építménynek egész vonulatai világosulnak meg ebben a fényben. Ennek alapján, véleményünk szerint legalábbis, Sucher egyébként olyannyira mélyenszántó és finom tollú elemzése igen fontos magyarázó elemről mondott le. Mind ebből az következik, hogy talán naivság logikai konstrukciókban keresni egy eredeti irodalmi tehetség titkát. Ami annyit jelent, hogy az eredetiségnek a tudattalan is lehet alkotóeleme. Az alkoholtámor

tudattalanja pedig különösen mély valóság. Sokan azt gondolják, hogy az alkohol csak egyszerűen felajzza a szellemi képességeket. Pedig dehogy, megte-remti őket! Mégpedig úgy, hogy szinte egyé válik azzal, aki megküzd a kifejezésért. Az alkohol, nem is vitás, a nyelvnek is fontos tényezője. Gazdagítja a szókészletet, felszabadítja a szófűzést. De visszakanyarodva a tűz problémaköréhez, az is tény, hogy – legalábbis a pszichiátria szerint – a tűz igen gyakran jelenik meg a delíriumos állapotokban szenvedő betegek álmaiban. A pszichiátria azt is kimutatta, hogy nincs lilliputi hallucináció alkoholos felajzottság nélkül. Márpedig amikor álmainkban törpévé zsugorodik a világ, az mindig mélységre és kiegyensúlyozottságra való törekvés kifejeződése. Nincs semmi, ami az álomnál jobban előkészítené a racionalista gondolkodást. Bacchus jóságos isten; azzal, hogy összefüggéstelen halandzsát ad a részek szájába, óvja a logikát a megmerevedéstől, és előkészíti a józan ész jelentőségének felfedezését.

Az a – már-már Hoffmann-t idéző – néhány sor is idetartozik, amelyet Jean Paul egyik szilveszteréjen vetett papírra; a költőben és négy cimborájában, amint körülülük a puncs fakó lángját, hirtelen felmerül az ötlet, *mi volna, ha úgy tekintenének egymásra, mintha máris halottak volnának*: „Mintha a Halál egyetlen legyintésre kiszaladt volna a vér mindegyikük arcából; ajkuk elfehéredett, ujjai fakón megnyúltak; és hirtelen olyan érzés kerítette őket hatalmába, mintha nem is szobában, hanem odalent a kriptában volnának... A sápadt holdfényben szél fodrozta és lyuggatta át a felhőket, és a felhők közt itt-ott látni lehetett az eget, és az égen fel a csillagokig és még azokon túl is folytatódó sötétséget. Nem hallatszott semmi nesz; mintha a haladkló esztendő még küzdene, mielőtt kiadná utolsó leheletét, és belezuhanna a múlt tátongó kútjába. Ó, Idő Angyala, te, aki számon tartod az élők sóhajait és könnycseppjeit, rejtsd el őket, vagy legalábbis próbálj nem gondolni rájuk. Ki bírna elviselni ennyi könnyet, ennyi sóhajtást? Bizony, kevés dolog kell ahhoz, hogy akár egyik, akár másik irányba fordítsuk az álmainkat. Az alkalom ünnepi; a költő ott ül a jókedvű cimborák között, pohárral a kézben. De a puncsból felcsapó láng fakó fényére a daloló társaság hirtelen elkomorul: mintha valami sötét pesszimizmus sugározna a pislá lángból, és mintha ez a pesszimizmus egyszerre más útra vinné az álmodozást; a fel-fellobbanó láng hirtelen az óévnek lesz a jelképe, és a fájdalmak tereként felfogott idő mázsás súllyal nehezedik a szívekre. És ha valaki megint az-

zal hozakodna elő, hogy Jean Paulnál a puncs csak közönséges ürügye a – Novalis mágikus idealizmusánál alig valamivel materiálisabb – rémlátomásos idealizmusnak, akkor el kell ismernünk, akkor azt kell válaszolnunk, hogy az olvasó ezt az ürügyet általában kedvtelve színezi tovább a tudattalanjában. Szerintünk ez a bizonyítéka annak, hogy az erősen valorizált tárgyak szemlélete olyan álmodozásra csábít, amelyek ugyanolyan szabályosan bontakoznak ki, és ugyanolyan sorsszerűen, mint bármilyen szenzuális tapasztalat.

A sekélyebb lelkekből, persze, mesterkéltőbb zengetek szállnak fel, de a fő téma ott is világosan felismerhető. O’Neddy például ezt írja *A tűz és láng első éjszakája* című versében:

*Mintha az urna és felgomolygó füstje
Kénköves pokolnak volna roppant üstje,
S mintha a puncs benne és táncoló lángnyelve
Mint kénes tó ringna, hullámaint görgetve.*

*S a sötét műhelyben mást már nem is látnak,
Csak a káprázatát a tündöklő lángnak,
S azt, ahogyan a mámor koronát álmodik
A puncs fölé hajló homlokokra...*

(Ligeti Pál fordítása)

A vers, meglehetősen csapnivaló, de jó összefoglalása a puncs hagyományának, és minden lírai szegénysége ellenére is találó kifejezése annak a Hoffmann-komplexusnak, amely a tudományosság mázával borítja a naiv benyomásokat. A költő szerint kén és foszfor táplálja a láng facettáit; és a pokol is ott van ezen a tisztátalan ünnepen. Ha hiányoznának e sorokból a tűz előtti álmodozás *értékei*, akkor teljesen érdektelenné válnának, és el sem olvasnánk őket. Itt azonban az olvasó tudattalanja pótolja a költő tudattalanjának hiányosságait. O’Neddy versét semmi más nem tartja össze, csak a lángoló puncs különös hangulata. A vers egy rég letűnt kort idéz fel, azt az időszakot, amikor egy tál puncs körül² gyűltek össze a romantikus fiatalok, és amikor a gondatlan és kedélyes művészetet – mint ahogyan Henry Murger mondja – még bevilágították a „szenvedély szesz lángjai”.

Ez az időszak, semmi kétség, már végérvényesen a múlté. A grog meg a puncs mára minden értékét elveszítette. Az antialkoholizmus, hangzatos jelszavaival, elejét vette az efféle kísérleteknek. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy – legalábbis a mi megítélésünk szerint – a fantáziarodalom jelentős

része egyenesen elképzelhetetlen az alkoholos felajzottság lírai hangulata nélkül. Soha nem szabad figyelmen kívül hagyni a konkrét és kézzelfogható alapokat, ha az irodalmi konstrukciók pszichológiai jelentésén akarunk elgondolkodni: a vezérmotívumok sokat nyernének vele, ha egyenként vennék szemügyre őket, tárgyszerűen, és nem fojtanánk őket az általános fejtegetések generálszószába. Ha ennek a mi munkánknak lehet valami haszna, csak azért, mert felhívja a figyelmet a létező motívumok osztályozásának szükségességére; csakis egy ilyen osztályozás készítheti elő a költői alkatok osztályozását. Bár átfogó elmélet kidolgozására egyelőre nem futotta az erőnkől, azt már most világosan látjuk, hogy van valami összefüggés a négy őselem és a négy lelki-alkat között. Mindenesetre, vannak a tűz jegyében álmodozó lelkek, ahogyan vannak a víz jegyében, a levegő jegyében és a föld jegyében álmodók, és ezek a lelkek a legkevésbé sem hasonlítanak egymásra. Különösen a tűz meg a víz engesztelhetetlen ellenelei egymásnak, még az álmodozásban is: ez a magyarázata annak, hogy a patakcsobogásban örömet lelő lélek sohase fogja megérteni a lobogó tűzben gyönyörködőt: nem egy nyelvet beszélnek.

Ha illetéknéppen kifejtjük, legalábbis nagy vonalakban, az álmodozás fizikáját és kémiáját, könnyen eljuthatunk a költői lelki-alkatok négytényezős elméletéhez. Az álmodozás tetravalenciája ugyanis ugyanolyan konkrét dolog, és ugyanilyen termékeny, mint az a megállapítás, hogy a szénnek négy vegyértéke van. Az álmodozásnak is négy égtája, négy elrugaszkodási pontja van, amelyről felszárnyal a végtelen térbe. Ha meg akarjuk fejteni a titkát egy hitelen őszinte, eredeti nyelvéhez hű és a szenzuális eklekticizmus hamis hangjait elutasító, de minden érzékkel játszani tudó költőnek, ahhoz elég egyetlen kérdés: „Mondd meg, hogy ki a szellemalakod? A törpe, a szalamandra, a sellő vagy a tündérlány?” Márpedig e fantáziaszülte álomalakok mindegyike egyetlen elem szülötte; a törpe, aki a sziklák hasadékaiban éli életét, eltelve sűrű ásványokkal, és az arany meg a drágakövek őrzője, a földdel tart rokonságot; a lángból való szalamandra önmagát falja fel tulajdon tüzeiben; a sellő nesztelenül siklik a tó felszínén, és önnön tükörképéből táplálkozik; a tündérlány pedig, aki már a legcsekélyebb szubsztanciától is elnehezül, akit a legcsekélyebb alkoholmennyiség is megvadít, aki még egy dohányosra is megorrol, amiért „füsttel szennyezi éltető elemét” (Hoffmann), könnyűszerrel emelkedik a levegőbe boldog étvágytalanságban.

Mindenesetre nem ajánlatos a költői ihletnek ezt az osztályozását összekapcsolni egy olyan – többé-kevésbé materialista – hipotézissel, amely az ember testi valójában próbál kimutatni ilyen-olyan őselemet. Nem anyagról van itt szó, hanem irányultságról. Nem tápláló gyökérről van szó, hanem tendenciáról, felajzottságról. A lelki tendenciákat ugyanis az őseredeti képek irányítják; a látvány meg a szubjektív benyomás teszi hirtelen érdekessé azt, ami korábban teljesen érdektelen volt, vagyis a *tárgyat*. Valójában az egész képzelet efelé a valorizált kép felé konvergál; ekként „lép túl rajtunk” a képzelet és – ahogyan Armand Petitjean mondja – „szembesít minket a világgal”. Mintha a képzelet teljes átalakítását, amelyet Armand Petitjean bámulatós éleslátással elemzett,³ a képek tömegének egy kedvenc kép nyelvére való előzetes lefordítása készítené elő. Ha csakugyan igazunk van e képzeletbeli polarizációt illetően, akkor jobban értjük, hogyan is lehetséges, hogy két olyan – látszatra egymással mély rokonságban levő – szellemóriás, mint amilyen Hoffmann és Edgar Poe, annyira különbözzön egymástól. Az alkohol egyiknek is, másoknak is segítségére volt emberfeletti, embertelen és zseniális vállalkozásában. Mindemellett Hoffmann alkoholizmusa mélységesen különbözik az Edgar Poe-étól. Hoffmann-nál az alkohol lánghoz; ott van rajta a tűz nagyon is minőségi, nagyon is férfias jele; Poe-nál viszont eltemet, őnála az alkohol feledés és halál; ott van rajta a víz nagyon is mennyiségi, nagyon is nőies jele. Edgar Poe zsenialitása az állóvízzel, a mozdulatlan posványtal rokon, a tóval, amelynek tükrén ott az Usher-ház visszfénye. És „a meggyötört hullámok úgy morajlanak”, mint ahogyan a „sötét ópiumos gőz csapódik le csep-penként, miközben a tó éber álomba merül”. Poe-nál a „hegyek meg a városok örökre eltűnnek a part-talan tengerben”. Az író a mocsarak, posványos tavak és állóvizek környékén, a hullaevő vámpír lakta rosszhírű és lehangoló tájakon találja meg „a múlt emlékfoszlányait”, az eltemetett árnyakat, akik sóhajtvá menekülnek az arrajárók elől. És ha vulkánra gondol, folyamként hömpölygő lávát lát maga előtt: „úgy parázslék a szívem, mint az izzó salakfolyó”. Amiből az következik, hogy korántsem a tűz elem polarizálja a képzeletét, hanem a víz vagy a növényzet nélküli holt táj. Erről pszichoanalitikus szempontból is meggyőződhetünk, ha elolvassuk Marie Bonaparte csodálatos monográfiáját.⁴ A könyvből kiderül, hogy Poe-nál a tűz szimbóluma csak azért jelenik meg, hogy hívja a vele ellentétes elemet, a vizet; hogy a láng szimbólumának – mint valami dur-

va szexuális képnek – csak az a szerepe, hogy el-
ijesszen. A kandalló szimbóluma úgy jelenik meg,
mint egy kihűlt vagina, amelybe a gyilkosok befalaz-
zák áldozatukat. Szó, ami szó, az író csakugyan „haj-
léktalan” ember volt; a vándorszínészek valamikori
gyermeke borzadva látta, hogy az anyja ott fekszik,
fiatalon és mosoloyogva, és bár meghalt, olyan,
mintha csak aludna. Attól fogva az író még az alko-
hol sem tudja átmelegíteni, felvidámítani! Poe soha-
sem táncolt, sohase szorította meg a jókedvű társak
kezét a lángoló puncs körül. Neki egy sem volt segít-
ségére a tűzimádat körüli komplexusok közül. Ezért
jelentette neki csak a víz a szemhatárt, neki a víz volt
a végtelen, neki a víz jelentette a fájdalom kifür-
készetetlen mélységét, de hogy a fátylak és pislá
fények költészetét, az éj panaszos nyöszörgését fel-
erősítő és a bennünket borzongató tompa félelem
költészetét körvonalazni tudjuk, ehhez egészen más
könyvet kellene írni.

II.

Az előzőekben láttuk, hogy egy kedvenc kép mikép-
pen vonja büvkörébe a költői ihletet; láttuk, hogy a
költői ihlet miképpen nagytája fel lehetőségeit, mi-
képpen gondolja el a nagyot a kicsi, az általánost a
sajátosan egyedi, az energiát a rövidéletű erő, a
pokolt pedig a puncs mintája szerint. A követ-
kezőkben azt fogjuk kimutatni, hogy – legalábbis az
ösztönzések szintjén – a tudományelőtti gondolko-
dás sem működik másképpen, és hogy az is megsok-
szorozza, mégpedig a tudattalan megtévesztő segít-
ségével, az energiát. Mivel az alkoholt mindinkább
aszerint ítélik meg, milyen borzalmasak a következ-
ményei, nehéz a leírt jelenségekben nem észrevenni
a *moralizáló szándékot*. Ilyenformán míg az anti-
alkoholizmus a XIX. században bontakozik ki, még-
höz az evolucionizmus mintájára, miközben a kor-
helyt teszi felelőssé népe minden bűjéért-bajáért,
addig a XVIII. századi antialkoholizmus az addig ál-
talanos szubsztancializmus modelljét követi. A meg-
bélyegzés mindig ahhoz a fegyverhez nyúl, amely a
keze ügyében fekszik. Még általánosabb szempont-
ból, a szokványos moralizálás mellett, álljon itt még
egy példa arra, hogy milyen nagy ellenállásuk van
az objektív megismerés küszöbén a szubsztancialis-
ta-animista akadályoknak.

Mivel az alkohol legelőször is könnyen gyulladó
anyag, nyilvánvaló, hogy azok is teljesen átítatódnak

vele, akik rendszeres fogyasztói az alkoholtartalmú
italoknak. Azt viszont egyelőre senki sem kutatja,
hogy az alkohol fogyasztása magát a szeszt is átala-
kítja-e. A kultúrát és minden anyagi munkát irányí-
tó Harpagon-komplexus elhitei velünk, hogy semmi
sem vész el abból, amit elfogyasztunk, és hogy a szer-
vezet gondosan tartalékolja az értékes szubsztanciá-
kat; a zsírból zsír lesz; a foszfátból csont; a vérből
vér; az alkoholból alkohol. A tudattalan nemigen
tudja elfogadni, hogy egy olyan jellegzetes és cso-
dálatos tulajdonság, mint amilyen a gyúlékonyság
csak úgy eltűnhet a szervezetben. Íme, a végkövet-
keztetés: a mértéktelen szeszfogyasztó ugyanúgy
elég, mint maga az alkohol. Ez a szubsztancialis-
ta meggyőződés olyan erős, hogy a *tények* (amelyek-
nek nyilvánvalóan lehetett volna hétköznapibb és
változatosabb magyarázatuk is) a XVIII. század során
igen mély hatást gyakorolnak az emberi hiszékeny-
ségre. Álljon itt néhány tény, a híres szerző, Socquet
jegyezte fel őket *Essai sur le Calorique* című 1801-ben
közreadott művében. Egyébként valamennyi példa
a felvilágosodás korából való.

„Koppenhágában feljegyezték, hogy 1692-ben egy
szegényasszony, aki alig vett magához mást, mint kü-
lönöző szeszesitalokat, egy reggel hamuvá égett, és
nem maradt belőle más, csak egy ujjperc, meg a ko-
ponyájának egy darabja...”

„A londoni *Annual Register* az 1763-as esztendőből
egy olyan ötven év körüli korhely asszony esetét em-
líti, aki másfél éven át egy pint rumot vagy pálinkát
ivott naponta, és aki egy nap teljesen elégett, csak
egy marék hamu maradt belőle a padlón az ágy meg
a kandalló között, de úgy, hogy – és ezen érdemes
elgondolkodni – az ágynemű meg a bútorok még csak
meg sem pörkölődtek.” Mindebből világosan kiderül,
hogy a kedvenc tüzelőanyagát mindig felismerő hét-
köznapos kíváncsiságot nagyon is kielégíti a belső égés
feltevése, az a feltevés, hogy az alkohol teljes egé-
szében elég a szervezetben.

Az *Encyclopédie méthodique* „Patológiás anató-
mia” című fejezetében idézi egy ötven év körüli
asszony esetét; az asszony, aki mértéktelenül élt a
szeszesitalok élvezetével, alig néhány óra alatt ha-
muvá égett. A tényre Viecq-d’Azyr hivatkozik, és a
szerző nemhogy nem kérdőjelezi meg az esetet, de
azt állítja, hogy számos ehhez hasonló történettel
találkozott.

„A londoni *Királyi Tudományos Társaság* kiadvá-
nya is meglepő eseményről számol be.[...] Egy reg-
gel egy hatvan év körüli asszonyt találtak hamuvá
égve; a nő állítólag előző este nagy mennyiségű al-

koholt ivott. A bútorokon nem találtak égésnyomokat, sőt, a kandallóban sem égett a tűz. Az esetet számos szemtanú igazolja...”

Le Cat *Megmagyarázhatatlan tűzvészek* című értekezésében több ilyen esetet ismertet. De Pierre-Aimé Lair *Elégett emberek* című munkájában is találunk példákat.

Jean-Henri Cauhausen ezt meséli Amszterdamban közreadott *Lumen novum phosphortis accensum* című művében: „Egy nemesember, még Bona Sforza királynő idejében, nagy mennyiségű pálinkát ivott, majd lángot hányt, és végül hamuvá égett”.

Még a németországi Ephemeridákban is olvasható, hogy „az északi tartományokban sűrűn megesik, hogy lángok csapnak ki a korhelyek gyomrából. Idestova tizenhét esztendeje, mondja a szerző, három kurlandi nemesember, a nevüket illendőségből elhallgatom, azon versengett egymással, hogy melyikük bír több szeszt magába dönteni; nos, ketten közülük rögtön fulladozni kezdtek a szájukon át kicsapó lángoktól, és nyomban hamuvá égtek”.

Jallabert – ő a legtöbbet idézett szerző, amikor elektromosságról van szó – 1749-ben hasonló tényekre hivatkozva próbálja megmagyarázni, hogyan is keletkezhet elektromos tűz az emberi testben. Egy reumás hölgy úgy próbálta enyhíteni a fájaldalmát, hogy több napon át kámforspiritusszal dörzsölte beteg végtagjait. Míg egy nap hamuvá nem égett, úgy méghozzá, hogy nyilvánvaló volt, hogy vilám nem csaphatott belé, és semmiféle szokványos tűznek nem eshetett áldozatul. „E tűz csakis annak tulajdonítható, hogy az emberi test részecskéit túlságosan felmelegítette az állandó dörzsölés, és e részecskék összekeveredtek a kámforspiritusz részecskéivel”.⁵ Egy Mortimer nevezetű szerző ezt a tanácsot adja:⁶ „Ezért tartom nagyon veszélyesnek, hogy akik sok alkoholt fogyasztanak, vagy testüket kámforspiritusszal dörzsölik, villamos feszültséggel telítődjenek”.

Egyesek szerint az alkohol olyan nagy töménységben van jelen az emberi szervezetben, hogy olykor *önmagától is belobban*, a korhelynek még egy szál gyufát sem kell meggyújtania. 1766-ban még a Buffon-tanítvány Poncelet abbé is ezt írja: „Az élet forrásának tartott meleg nemcsak megindítja és fenntartja a szervezet működését, de amikor eléri a tűz hőfokát, különös pusztításnak is előidézője. Hány meg hány olyan korhelyt láttunk, akiknek testét teljesen átitatta az elfogyasztott alkohol, az erős italok mértéktelen fogyasztása, és akik hirtelen lángra lobbantak, és a bennük keletkezett spontán tűztől ha-

muva égtek?” Amiből az következik, hogy alkoholizmus által okozott tűz csak sajátos esete a mértéktelen kalória felhalmozódásnak.

Elannyira, hogy egyes szerzők már robbanásról beszélnek. Egy tehetséges szeszfőző, *Az ízlelés és a szaglás vegytana* című mű szerzője, így összegzi, hogy miért olyan veszedelmes ital az alkohol:⁷ „Az alkohol nem kíméli sem az izmokat, sem az idegeket, sem a testnedveket, sem a vért, hanem lángba borítja, mi több, váratlanul szétrobbantja mindazokat, akik mértéktelenül adják át magukat e kicsapongásnak.”

A XIX. századból nem maradt ránk semmiféle jegyzés az alkoholizmus szörnyű büntetésének tekintett spontán tüzesetekről. Már csak azért sem, mert mindinkább metaforaként értelmezik őket, és inkább csak tréfálkoznak a korhelyek borvirágos ábrázatán, a tulipiros orron, amelyet egyetlen gyufaszál is lángra lobbantathat. E tréfákat mellel mindenki azonnal megérti, ami arra vall, hogy a nyelv még sokáig őrzi a tudományelőtti gondolkodás emléknymait. De őrzi az irodalom is. Balzac például ezt adja egy rosszindulatú vénasszony szájába. Cibotné ezt mondja az író *Pons bácsi* című regényében:⁸ „Nahát, az az asszony is szépen eltolta az életét, a férje mindent elivott, míg végül a benne égő alkohol el nem emésztette”.

Zola viszont a *Pascal doktor* című – talán „leginkább tudományos” – regényében részletesen elmeséli, hogyan is történt egy ilyen spontán tüzeset:⁹ „A szöveten jókora lyuk tátongott, akkora, mint egy százgarasos, és a lyukon át látni lehetett a bíborvörös csupasz combot, amelyből kékes lángnyelvek törtek elő. Félicité első pillanatban azt hitte, hogy az ágy-nemű ég, vagy legalábbis az alsónadrág vagy a hálóing. De a baljós sejtelem csakhamar bizonyossággá vált, látta maga előtt a pucér testet, és azt is, ahogyan a kék lángnyelv – mint ahogyan az égő alkohol tükrén – úgy táncol, imbolyog, hajladozik rajta. Akkorra volt, mint egy mécsláng, és ugyanúgy minden légáramra ide-oda hajladozó.”

Amit itt Zola áttemel a tények birodalmába, nem egyéb, mint a püncs előtti álmodozás, vagyis nem más, mint az író Hoffmann-komplexusa. Majd következik, a maga naiv ártatlanságában, annak a szubsztancialista szemléletnek a leírása, amelyet az imént próbáltunk jellemezni: „Félicité egyszerre megértette, hogy a nagybácsi ég, holmi alkohollal átitatott szivacs módjára. Az öreg az évek során valósággal teleszívta magát a legerősebb, leggyűlékonyabb pálinkával. Biztos mindjárt lángra lobbant, és úgy fog égni, tetőtől talpig, mint egy hatalmas emberfáklya.” Az emberi

szervezet, látnivaló, gondosan elraktározza az évek során felhajtott kupicákat. Mintha minden magunkhoz vett étel-ital megőrződne a szervezetben, és mintha a drága szubsztanciának egyetlen morzsája vagy cseppje sem menne veszendőbe...

Másnap, amikor Pascal doktor benéz az öreg Macquart-hoz, már csak egy marék finom hamut talál a megpörkölődött szék előtt, akárcsak azokban a tudományelőtti történetekben, amelyekről beszámoltunk. Zola még meg is nyomja a tollat: „Nem maradt belőle semmi, de semmi, se egy csont, se egy fog, még egy körömdarabka sem, semmi, csak az a kupac hamu, az a szürke por, de ahogyan az ajtót kinyitották, azt is csaknem magával vitte a hirtelen támadt szélhuzat.” Ami itt megfogalmazódik, az nem más, mint a tűz által való apoteózis titkos vágya. Zola hallja a teljes megsemmisülés, a lángoló máglya hívó szavát. A regényíró tudattalanjában felsejlenek az Empedoklész-komplexus félreérthetetlen jegyei. Macquart bácsi „királyhoz méltón halt meg, a korhelyek fejedelmeként, mintha önnön testének lett volna lángoló halotti máglyája... Mintha Szent Iván napi tűzként borította volna lángba önmagát!” Vajon hol láthatta Zola a Szent Iván napi tüzeket, amelyek úgy lobbannak fel, mint az izzó szenvedély máglyái? Lehet-e ennél egyértelműbben kifejezni, hogy itt visszajára fordult az objektív metaforák jelentése, és hogy ettől fogva a tudattalan mélyrétegeiben fejt ki hatását a hevesen lobogó tűz inspirációja, amely,

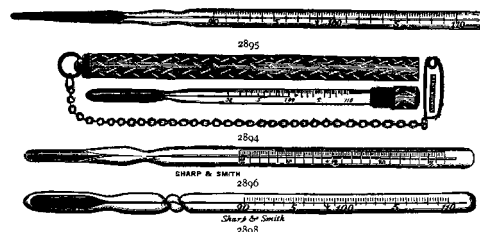
belülről kiindulva, nemritkán az egész szervezetet elemésztí?

Egy ilyen – teljes egészében elképzelt – jelenet különösen intő példa, hát még ha olyan naturalista író tollából való, aki egy alkalommal szerényen ezt mondta: „Én csak tudós vagyok, semmi több”. Mindez arra vall, hogy Zola legnaivabb álmódzásainak nyersanyagából dolgozta ki a maga tudományképét, és hogy valójában a múltból örökbe kapott közönséges intuíció határozza meg az öröklődéssel kapcsolatos elméleteit, az az intuíció, amely ugyanolyan szegényesen szubsztancialista és ugyanolyan laposan realista formában épül a témába, mint amilyen az emberi testben elraktározódó alkohol, vagy a lázas szívben lobogó tűz fantáziaképe.

Orvosok, fizikusok, írók – megannyi álmodozó, és mindannyian ugyanazokból a képekből indulnak ki, mindannyian azonos gondolatok felé veszik az irányt. A Hoffmann-komplexus ősi képhez, gyermekkori emlékhez köti őket. Mindegyik saját „szellemalakjának” engedelmesskedik, ki-ki saját vérmérsékletének megfelelően, és vagy szubjektív vagy objektív oldala felől közelítve gazdagítja az általa szemlélt tárgyat. A puncsból felcsapó lángból vagy tűzembert alkotnak, vagy szubsztanciális lendületet. De akár így, akár úgy, *valorizálnak*; egész valójukkal keresik a magyarázatot a lángra; szívvel-lélekkel igyekeznek egyé válni azzal a látvánnyal, amely rabul ejti és ennélfogva megcsalja őket.

Jegyzetek

1. Idézi és magyarázza Albert Béguin: *L'Âme romantique et le rêve*, Marseille, 1937, 1–2. II. köt., 62. o.
2. V. ö. Théophile Gautier: *Les Jeunes-France, Le Bol de Punch*, 244. o.
3. Armand Petitjean: *Imagination et Réalisation*, Paris, 1936.
4. Marie Bonaparte: *Edgar Poe*.
5. Jallabert: *Expériences sur l'électricité avec quelques conjectures sur la cause de ses effets*, Paris, 1749, 293. o.
6. Martine: *Dissertation sur la chaleur*, Paris, 1751, 350. o.
7. *Chimie du Goût et de l'Odorat ou Principes pour composer facilement, et à peu de frais, les liqueurs à boire et les eaux de senteurs*, Paris, 1755, V. o.
8. Balzac: *Le Cousin Pons*, Calmann-Lévy, 172. o.
9. Emile Zola: *Le Docteur Pascal*, 227. o.

Klinikai termometerek